

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

Tom XIII

DARŁOWO

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XIII

DARŁOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XIII

DARŁOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO–DARŁOWO 2019

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds.), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 13: *Darłowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 13: Darłowo – the town]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2019, pp. 327, figs 48, tables 18. ISBN: 978-83-947670-7-5. Polish texts with German summaries.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2019

© Copyright by Authors

Na okładce: Otto Kuske, *Zamek w Darłowie*, olej. 1941, 100 × 150 cm,
Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Darłowie
oraz Starostwa Powiatowego w Sławnie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”,
76-100 Sławno, ul. Mielczarskiego 7/5

ISBN 978-83-947670-7-5

Druk/Druck: Drukarnia „BOXPOL”, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 25
tel. 48 59 8424371 email: boxpol@post.pl, www.boxpol.pl

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Przeszłość jako potencjał – wprowadzenie</i>	7
KACPER PENCARSKI (Słupsk), <i>Źródła do dziejów Darłowa w latach 1800–1945 w archiwach polskich i niemieckich. Przegląd zawartości informacyjnej akt</i>	17
RAFAŁ WITKOWSKI (Poznań), <i>Kartuzi w Darłowie i ich związki z otoczeniem</i>	63
WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), WIESŁAW MAŁKOWSKI (Warszawa), LIDIA WRÓBLEWSKA (Darłowo), <i>Klasztor kartuzów w Darłowie: perspektywa kartograficzno-teledetekcyjna i jej nieoczywistość</i>	83
NATALIA NAMIEL, WACŁAW FLOREK, MAREK MAJEWSKI (Słupsk), <i>Zmiany sieci rzecznej w okolicach Darłowa w świetle analiz materiałów kartograficznych</i>	107
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Rozwój urbanistyczny Darłowa do 1945 roku w świetle dawnych planów miasta</i>	125
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Widoki Darłowa do 1945 roku</i>	147
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), <i>Kościoty Darłowa. Funkcje i znaczenie średniowiecznej architektury sakralnej</i>	179
KRYSTYNA RYPNIEWSKA (Koszalin), <i>Oszklenie i witraże w zabytkowych kościołach Darłowa</i>	211
JÓZEF LINDMAJER (Słupsk), <i>Zapiski o ludności Darłowa w dobie nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem drugiej połowy XVIII wieku</i>	227
RAFAŁ WITKOWSKI (Poznań), <i>Karl Wilhelm Rosenow i jego związki z muzeum w Darłowie</i>	259
ZBIGNIEW SOBISZ, KRZYSZTOF STRZAŁKOWSKI, EWA SZMYT (Słupsk), <i>Dendroflora terenów zieleni Darłowa</i>	269
JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Zestawienie publikacji w serii Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej</i>	301
Indeks osób i nazw osobowych	313
Lista adresowa autorów	325

Kościół Darłowa.

Funkcje i znaczenie średniowiecznej architektury sakralnej

JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek)

Wstęp

W średniowieczu życie człowieka było nierozzerwalnie związane z religią, bardziej niż w jakiegokolwiek innej epoce historycznej. Religia wyznaczała rytm życia codziennego od narodzin aż do śmierci, kształtowała myślenie i funkcjonowanie. Wskazywała normy postępowania, dawała poczucie wsparcia w każdej chwili i każdej czynności życiowej, a przede wszystkim nadawała sens doczesności i obietnicę nieśmiertelności duszy. Średniowiecze wyróżniało się szczególną pobożnością i rozbudowaniem form życia religijnego. Na uwagę zasługuje kult świętych, w którym męczennicy za wiarę byli traktowani jako orędownicy Boga i mieli wpływ na sprawy dotyczące ludzkich losów, w tym bytu doczesnego. Święci sprawowali opiekę nad jednostkami, a także nad grupami społecznymi czy zawodowymi. Patroni czuwali nad losami miast czy państw.

W takiej społeczności niezwykle ważną rolę spełniał kościół, gdyż zapewniał możliwość systematycznego udziału w kulcie religijnym, a jego kształt i forma były wyrazem duchowości i pobożności mieszkańców. Wskazywały na znaczenie religii w życiu danej społeczności, także w sensie kulturalnym oraz gospodarczym. To właśnie forma architektoniczna i miejsce usytuowania wyróżniały kościół spośród innych zabudowań i określały wyjątkowy charakter jego funkcji. W miastach o licznych kościołach, kaplicach, zespołach klasztornych i rozwiniętej obsłudze duszpasterskiej, istniały lepsze warunki do formowania się religijności bardziej ugruntowanej i mającej większy wpływ na życie ludzkie¹.

---

¹ Por. <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/bylina.pdf> [dostęp: 28.08.2019].

Architektura sakralna w Darłowie kształtowała się od XIV do XVI wieku, służyła religii katolickiej, a największy jej rozkwit przypadł na XV wiek. Wszystkie obiekty sakralne powstały pod wpływem sztuki gotyckiej, ale prezentowały zróżnicowane formy stylowe. Różniły się także pod względem funkcji. Najstarszym przekazem ikonograficznym dotyczącym lokalizacji i formy architektury sakralnej Darłowa jest mapa Lubinusa – *Nova Illustrissimi Principatus Pomeraniae descriptio cum adjuncta principum Genealogià et Principum veris et potiorum Urbium imaginibus et Nobilium insignibus*, wydana w 1618 roku, wykonał przez Eilerta Lübena na zamówienie księcia szczecińskiego Filipa².

Największą rolę w przestrzeni miejskiej miał kościół farny p.w. Marii Panny. W średniowieczu ważną rolę w należącym do Hanzy Darłowie spełniał również nieistniejący obecnie kościół św. Mikołaja (patrona żeglarzy) usytuowany przed Nową Bramą.

W Darłowie, podobnie jak w większości średniowiecznych miast, istniały zespoły szpitalne z kaplicami, przeznaczone dla pielgrzymów, osób chorych i bezdomnych. Poza murami miasta, przed nieistniejącą dzisiaj Bramą Miejską zwaną Wieprzańską znajdował się szpital św. Jerzego oraz szpital i przytułek św. Ducha. Obu tym szpitalom służyła niewielka kaplica św. Jerzego. Wzmiankowany jest także szpital św. Gertrudy, który zapewne stanowił część osobnego zespołu i mógł być związany z cmentarzem oraz wyjątkową pod względem architektonicznym kaplicą św. Gertrudy.

Niewątpliwie szczególnie ważną rolę w duchowym życiu średniowiecznego miasta oraz w jego architektonicznym krajobrazie pełnił klasztor kartuzów „Domus Coronae Mariae-Marienkrone” z górującym nad jego zabudową kościołem.

Życie mieszkańców średniowiecznego Darłowa do 1540 roku, czyli do czasu wprowadzenia reformacji, wiązało się z pięcioma obiektami sakralnymi. Mieszkańcy zamku mieli własną kaplicę. Po wprowadzeniu na Pomorze protestantyzmu nastąpiła sekularyzacja klasztorów, dóbr parafialnych i biskupich. Stworzono kościół państwowy, którego biskupami w latach 1557–1637 byli przedstawiciele książąt pomorskich. W Darłowie rozwiązano klasztor kartuzów, w czasie wojny trzydziestoletniej rozebrano zakonną świątynię i zniknął z krajobrazu kościół p.w. św. Mikołaja.

Do dzisiaj pozostały tylko trzy średniowieczne świątynie, a ich dzieje, przemiany architektoniczne są świadectwem długiej historii miasta.

---

² Zob. <http://archeo.edu.pl/lubinus/>, także: <http://sedina.pl/wordpress/index.php/2012/01/30/mapa-lubinusa-do-pobrania-w-duzym-formacie/> [dostęp: 28.08.2019] oraz w zbiorach np. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Muzeum Regionalnego w Szczecinku, Zamku Książąt Pomorskich-Muzeum w Darłowie.

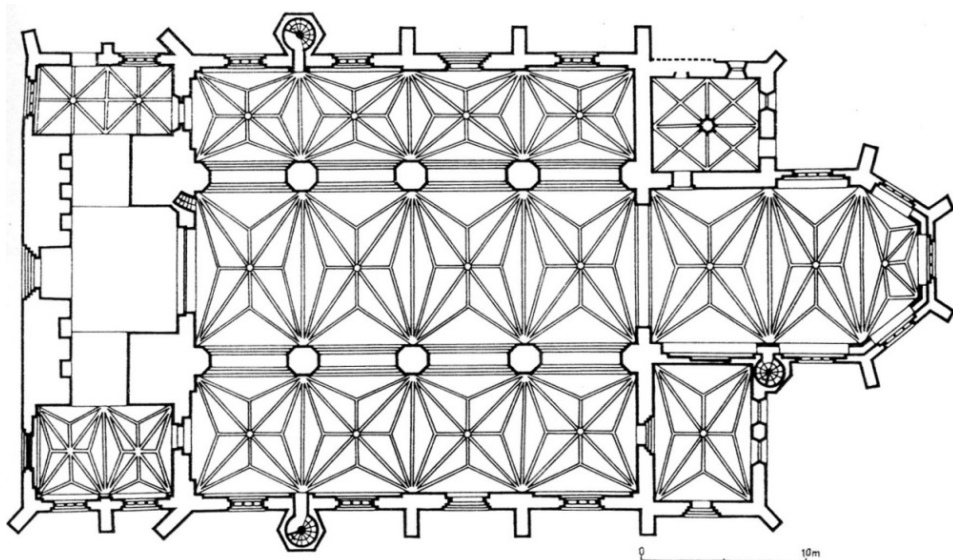
1. Kościół farny

Najstarszą i najważniejszą świątynią darłowską jest fara – kościół p.w. MB Częstochowskiej dawniej p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (Marienkirche) (Tabl. I: A). Jego okazała bryła zdecydowanie dominuje w strukturze średniowiecznej zabudowy miasta, a dzisiejszy wygląd został ukształtowany przez długą i złożoną historię, w tym cztery niezwykle groźne w skutkach pożary w latach 1587, 1624, 1669 i 1772. Ślady tych zdarzeń odczytać można w elewacjach naw, wieży, a także w artykulacji ścian wewnętrznych.

Początki parafii miejskiej nie są jasne. Przypuszcza się, że parafia darłowska została utworzona już na początku XIII wieku, a jej istnienie związane było ze wzmiankowanym w 1223 roku kościołem p.w. św. Wojciecha we wsi Bantow. Ta wieś w późniejszym okresie weszła w obręb miasta Darłowo (Spors 1983: 81). Najstarsza wzmianka dotycząca kościoła miejskiego pochodzi z 1301 roku, ale świątynia musiała istnieć wcześniej, służąc potrzebom religijnym mieszkańców w okresie budowania miasta po pierwszej jego lokacji z 1271 roku. Początkowo kościół darłowski był filią parafii w Cisowie, która powstała już około połowy XIII wieku, po włączeniu ziemi sławieńskiej do Księstwa Gdańskiego. W czwartej ćwierci XIII wieku oba kościoły znajdowały się pod patronatem biskupim (Spors 1983: 82). W 1317 roku wymieniony jest duchowny Lypen jako „rector ecclesiae” – rektor kościołów w Cisowie i Darłowie. Od 1321 roku świątynia darłowska wzmiankowana jest pod patronatem Najświętszej Maryi Panny. W tym roku biskup kamieński Konrad dał prawo patronatu nad nim rycerzom Piotrowi i Jaśko Święcom oraz ich synom (Heyden 1961: 131).

Nie znamy formy pierwszego kościoła, ale przypuszczalnie to na jego miejscu wzniesiono istniejącą do dzisiaj świątynię. Przyjmuje się, że budowę nowego kościoła farnego rozpoczęto około 1330 roku. Został ufundowany przez mieszczan pod patronatem książąt pomorskich. Budowano go etapami. Początkowo wzniesiono prezbiterium, następnie korpus nawowy i wieżę. Ten etap został zakończony najprawdopodobniej do końca XIV wieku. Kaplice przy wieży datowane są na XV wiek. Świątynię zbudowano z cegły w stylu wątku polskiego przy użyciu zendrówki. Ślady dekoracyjnego fryzu w formie rombów z tej mocno palonej cegły zachowały się we fragmentach elewacji zachodniej i północnej (Tabl. I: B). Ten sposób zdobienia elewacji był dość powszechny w architekturze sakralnej w 2. połowie XIV wieku i w XV wieku. Przykładem jest fasada kościoła farnego w Sławnie (por. Sroka 2000).

Kościół darłowski należy do grupy pięciu świątyń miejskich Pomorza Środkowego zrealizowanych w tym okresie w typie bazylikowym. Wszystkie: fara białogardzka, koszalińska, sławieńska i słupska są poświęcone Maryi Pannie, a zbudowane w formie trójnawowej bazyliki założonej na rzucie prostokąta z wyodrębnionym dwuprzęsłowym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, czteroprzęsłowym korpusem nawowym i masywną wieżą od zachodu (Ryc. 1). Podobny jest także podział ścian wewnętrznych, system podpór w formie oktogonálnych filarów, trójdzielny podział okien, a także detal architektoniczny – profile wielouskokowych portali czy profile arkad międzynawowych. Analogii do tej architektury należy szukać na obszarze Meklemburgii.

Ryc. 1. Rzut planu kościoła p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej (Mroczo, Arszyński, Włodarek 1995: fot. 60)

Bryła darłowskiego kościoła jest niezwykle urozmaicona. Korpus składa się z wysokiej nawy głównej nakrytej dwuspadowym dachem, do której od strony wschodniej przylega niższe, prostopadłościenne prezbiterium o wielopołaciowym dachu, od północy i wschodu – nawy boczne przykryte własnymi, pulpityowymi dachami. Korpus nawowy, także prezbiterium, opinają trzykondygnacyjne przypory, niższe w nawach bocznych. Od zachodu w korpus nawowy wtopiona jest czterokondygnacyjna wieża. Analogiczny sposób wbudowania wieży w korpus zaobserwować

można w kościołach parafialnych w Sławnie i Trzebiatowie, a także w XIII/XIV-wiecznych kościołach Meklemburgii (np. kościoły św. Piotra i Pawła w Wołogoszczy)³ czy późniejszych, położonych dalej na wschód: w farze w Chojnicach, Pucku, Gniewie, Welawie. Wieża darłowskiego kościoła znalazła się w obrysie korpusu wtórnie, po tym jak kilka lub kilkanaście lat po ukończeniu budowy korpusu (koniec XIV wieku) nawy boczne przedłużono aż do zachodniej ściany wieży. Wraz ze ścianami szczytowymi naw tworzy elewację frontową kościoła.

Po północnej stronie prezbiterium znajduje się dwukondygnacyjna zakrystia z XV wieku (Tabl. II: A), a od strony południowej, dobudowana w następnym wieku, kaplica zwana w późniejszych latach kaplicą Schuttena na cześć burmistrza zasłużonego w czasie wojny trzydziestoletniej. Pomiędzy prezbiterium a kaplicą południową, a także między trzecim i czwartym przęsłem korpusu umieszczone są wieloboczne klatki schodowe, wiodące na wieżbę dachową. Do kościoła prowadzą trzy ostrołukowe, uskokowe portale, profilowane ceglanymi kształtkami. Główny jest umieszczony w fasadzie, a boczne na szerokości drugiego przęsła w obu nawach bocznych (Tabl. II: B).

Poszczególne nawy, o układzie przęseł typu *travè* przykrywają sklepienia gwiaździste 4-ramienne (Tabl. II: C), a zakrystię sklepienie żebrowe, czteroprzęsłowe wsparte na filarze ustawionym pośrodku pomieszczenia.

Kościół farny w Darłowie jest jedynym spośród środkowopomorskich bazylik, w którym podczas budowy prezbiterium, a w pewnym stopniu także i nawy, wykorzystano technikę „grubego muru”. Dwustrefowy podział wewnętrznych ścian prezbiterium z obiegającym je gankiem nie ma odniesienia w żadnej ze środkowopomorskich świątyń, podobnie jak opisane sklepienie kaplicy północnej czy artykulacja ścian nawy głównej, w której podział ściany południowej zdecydowanie różni się od północnej. Strefę pierwszą tworzą ostrołukowe arkady wydzielające nawę główną od bocznych, wsparte na trójuskokowych, ośmiobocznych filarach. Już w tej strefie widoczne są różnice, a dotyczą profilowania i sposobu opracowania naroży filarów (Tabl. II: D). Po stronie północnej są one gładkie, a po południowej profilowane kształtkami: wałkową i wklęsłymi. Wyraźne różnice występują w wyższych częściach ścian. Strona południowa jest trójstrefowa. W strefie drugiej ściana artykułowana jest ślepą galerią tryforialną z zamkniętymi odcinkowo niszami, wpisanymi w ostrołukowe blendy. W strefie trzeciej, wydzielonej wgłębianą listwą, podziały tworzą niskie przyscienne arkady przeprute oknami (Ryc. 2). Ściana północna

³ Zob. <https://www.wikiwand.com/pl/Gryfici> [dostęp: 28.08.2019].

jest dwustrefowa, podzielona wysokimi trójjuskowymi blendami z ostrołukowymi przeszkleniami w częściach górnych (Ryc. 3 i 4). Te różnice, podobnie jak zmiany na elewacjach oraz naw i wieży, świadczą o burzliwych losach darłowskiej świątyni.

Ryc. 2. Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie. Nawa główna – widok na prezbiterium. Fot. J. Kowalczyk-Kontowska, 2012 rok

Poważny kryzys dosięgnął świątynię 4 lipca 1589 roku, kiedy to wybuchł pożar ogarniający część miasta i właśnie kościół farny. Zniszczeniu uległo zewnętrznie i wypalone zostało jego średniowieczne wyposażenie. Odbudowa trwała kilkanaście lat. W tym czasie naprawiono zniszczoną część zewnętrznych murów świątyni, nadbudowano wieżę, a miedziane pokrycie na niej założono dopiero w 1599 roku (Boehmer 1900: 112).

W 1593 roku rozpoczęto budowę kaplicy w miejscu, które przez długi czas służyło za składowisko materiałów budowlanych, określane jako „kalkhaus”. Budowę kaplicy ukończono w 1619 roku. Według Boehmera (1900: 113) przez długi czas korzystali z niej mieszkańcy zamku w okresie budowy kaplicy zamkowej. W 1613 roku książę przekazał miastu kamienie z klasztoru Marientron z przeznaczeniem na umocnienie ogrodzenia kościoła oraz skierował 80 robotników dniówkowych do pomocy przy pracach (Boehmer 1900: 119).

Ryc. 3. Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie. Ściana południowa nawy głównej. Fot. J. Kowalczyk-Kontowska, 2012 rok

Po pożarze na nowo wyposażono także wnętrze świątyni. Zbudowano nową ambonę, organy (1597), odnowiono chór i ozdobiono go obrazami Chrystusa Zbawiciela oraz portretami apostołów. W nawach zawieszono nowe świeczniki. Szczególnie cennym obiektem był ołtarz dekorowany rzeźbami, wykonany z fundacji Christopha Peuchlera. Obraz w ołtarzu oraz skrzydła boczne wykonał miejscowy artysta Johann Adolf Hackfurt (Boehmer 1900: 112–113). Po pożarze wyposażanie wnętrza zakończono w 1612 roku. W tym czasie ogrodzono także teren wokół świątyni.

Ryc. 4. Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie. Ściana północna nawy głównej. Fot. J. Kowalczyk-Kontowska, 2012 rok

Dwanaście lat później, 11 listopada 1624 roku, wybuchł w mieście kolejny niezwykle groźny pożar, w którym spłonęło 566 budynków, w tym szkoła parafialna, dom pastora, ratusz. Spalił się także kościół. Zawaliło się zwieńczenie wieży, uszkodzony został dach korpusu nawowego i częściowo sklepienie. Stopiło się sześć dzwonów i zegar. Po raz drugi w dziejach świątyni zniszczeniu uległo całe wyposażenie wnętrza, w tym sprzęty i szaty liturgiczne. Dalszego zniszczenia kościoła dokonała burza, która rozszalała się w maju 1625 roku i spowodowała zawalenie się części konstrukcji sklepień naruszonych już pożarem. W odbudowę kościoła, tak jak wielu ważnych dla miasta obiektów, zaangażował się sam książę Bogusław XIV. Inicjował kolekty (czyli zbiórki pieniędzy na różne cele), pozyskiwał drewno i wapno. Ufundował też nowe organy zbudowane przez Pawła Fischera ze Stargardu. Akceptował plany odbudowy kościoła oraz polecał wykwalifikowanych rzeźbiarzy i odlewników dzwonów (giserów) (Boehmer 1900: 112–113). Prace porządkowe w kościele rozpoczęto już po 11 listopada, kiedy usunięto stopione dzwony. Zimą zainstalowano w chórze nowe okna, a 2 kwietnia 1625 roku kościół został ponownie otwarty, mimo że wymagał jeszcze wielu napraw. Remont świątyni wspomagały osoby prywatne: mieszczanie, właściciele statków, okoliczna

szlachta, także księżna Anna de Croy. Darłowo otrzymało wsparcie z Danii, od mieszkańców Stralsundu, od rajców koszalińskich, gdańskich, malborskich. Dziesięć tysięcy dachówek przekazał administrator kościoła w Koszalinie, gildia krawiecka pochodziła ze Słupska, a 2 tys. cegieł i 100 sztuk drewna od rajcy sławieńscy. Ambonę do kościoła podarowali bracia kapitan Nickolaus i Kaspar Below z miejscowości Zaleskie (Saleske), a Martin Maes (skarbnik z Bytowa) drzwi i okna do wieży oraz materiał budowlany (drewno i żelazo). Kilka lat później, 22 lutego 1629 roku, ufundował on trójkondygnacyjną koronę (świecznik), która przetrwała późniejsze pożary i jeszcze na początku XX wieku była ważną ozdobą kościoła. Z darów prywatnych pochodziła drewniana chrzcielnica, sprzęt liturgiczny. Gildie kupieckie ufundowały ławy, a wiele prywatnych osób złożyło się na wykonanie nowego połączanego kielicha. Trzy nowe dzwony do kościoła powstały w odlewni szczecińskiego gisera Christopha Köckeritza. W 1639 roku odbudowany po pożarze kościół został ponownie poświęcony przez biskupa (Superintendentę) Pegelowa (Boehmer 1900: 157).

Wiek XVII był dla Darłowa czasem upadku, pogłębianym przez klęski żywiołowe, a także skutki wojny trzydziestoletniej. Mimo podejmowanych wysiłków miasto nie mogło podnieść się gospodarczo, a wciąż nowe klęski znacznie je zubażały. W 1669 roku, 15 listopada, kolejny pożar zniszczył miasto oraz odbudowany i nowo wyposażony kościół. Jak pisze Boehmer (1900: 365), w wieżę kościoła uderzył najpierw piorun, a potem rozpętała się burza i wiatr. Wieża i kościół spłonęły całkowicie. Organy, ołtarz i wszystkie sprzęty zostały zniszczone w ciągu kilku godzin. Nie pozostał ani jeden drewniany element (Boehmer 1900: 365).

Kościół, podobnie jak w poprzednich latach, odbudowywano ze środków wielu instytucji i osób prywatnych. Elektor ofiarował drewno dębowe oraz 150 reichstalarów z kasy państwowej, książę de Croy podarował 100 reichstalarów, a księstwo kamieńskie 50. Prace remontowe prowadził na początku budowniczy Hans Heine, który później wszedł w konflikt z kościołem i na polecenie elektora dokończenie odbudowy polecono Victorowi de Port (Boehmer 1900: 366).

Kolejny kataklizm dotknął darłowski kościół Najświętszej Marii Panny w 1722 roku, kiedy to świątynia znów uległa spaleni. Tak jak poprzednio podjęto starania, by ją odbudować. Wspomina się, że w czasie tego pożaru zupełnie wypaliło się wnętrze i pozostały tylko mury zewnętrzne. W chwili pisania tego artykułu nie udało mi się dotrzeć do materiałów archiwalnych określających sposób odbudowy świątyni. Jedynie na podstawie czytelnych w elewacjach zmian, uzupełnień materiału ceglanego, przemieszanie zendrówek, przemurowań otworów okiennych można w przybliżeniu określić zakres wykonanego wówczas remontu. Na

pewno odbudowano wieżę i przykryto ją dachem namiotowym zwieńczonym niską drewnianą latarenką z barokowym cebulastym hełmem. Wyposażono także wnętrze. Zainstalowano nowe organy. Z tego czasu pochodzi istniejąca do dzisiaj niezwykle interesująca barokowa ambona o nieznanym pochodzeniu, ze scenami ze Starego i Nowego Testamentu, apostołami i podporą w formie anioła (Ryc. 5).

Ryc. 5. Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie. Barokowa ambona.
Fot. J. Kowalczyk-Kontowska, 2012 rok

W XIX wieku, na fali zainteresowań gotykiem jako stylem narodowym, a także pod wpływem koncepcji „czystego stylu” francuskiego historyka sztuki Viollet-le-Duca, w wielu kościołach przeprowadzano „regotyzację”, usuwając obce stylowo obiekty. Prace regotyżacyjne przeprowadzono także w kościele Mariackim w Darłowie. W planach przygotowywanych od 1893 roku zakładano usunięcie starych empor, bo „wbudowane w główną nawę – były nieładne i silnie kontrastowały z gotyckimi formami kościoła oraz zastąpienia ich nowymi pasującymi do stylu kościoła” (Kalicki 2009: 190). Prace remontowe przeprowadzono w 1897 roku. Poza planowanym usunięciem „starych empor” i budowy nowej – południowej, czego dokonał mistrz ciesielski z Darłowa Papenfuss, oczyszczono z białych przemalowań i odnowiono ambonę, przywracając jej kolor naturalnego drewna i złocenia, wyremontowano ławy i prospekt organowy. Pod kierunkiem i nadzorem artysty Hansa Seelingera wymalowano wewnątrz świątyni. Według zapisu w „Kronice kościoła” pracowało tu wówczas 23 pochodzących z Darłowa malarzy (Kalicki 2009: 192, 194). Wykonano polichromię na łuku tęczowym z wyobrażeniem Chrystusa Króla w otoczeniu ewangelistów, wymalowano sklepienie prezbiterium „według starych wzorów sklepienia pomorskiej katedry”. W oknach zainstalowano witraże. Na nowe miejsce przeniesiono także srebrny ołtarz pozyskany w 1805 roku po zamknięciu kaplicy zamkowej. W prezbiterium ustawiono nowy ołtarz z obrazem Hausmanna „Chrystus uciszający burzę” w retabulum (Tabl. III: A). W tym czasie naprawiono górne partie elewacji kościoła i ozdobiło szerokim ceglany fryzem, umieszczonym pod gzymsem koronującym. Dobudowano klatkę schodową przy zakrystii, przemurowano półszczyt południowy przy wieży, przemurowano część przypór i zwieńczenie wieżyczek schodowych.

Parafia Najświętszej Maryi Panny była w okresie średniowiecza, a także w wiekach późniejszych podstawową jednostką integrującą społeczność miasta. W duchowieństwie ludzie widzieli możliwość duchowej opieki, a w zamian uposażali kościoły z własnych środków. Czynili legaty w zamian za sakramenty czy pochówek w kościele, fundowali kaplice, ołtarze i wikarie, zapisy testamentowe z wiarą, że w ten sposób mogą sobie zapewnić zbawienie. Do czasów zwycięstwa na Pomorzu reformacji w kościele Najświętszej Marii Panny w roku 1492 wzmiankowana jest wikaria Panny Marii i Trzech Króli oraz wikaria ołtarza św. Jakuba; z 1493 roku pochodzi informacja o wikarii ołtarza św. Marii Magdaleny oraz wikarii ołtarza Świętego Krzyża (1961: 133).

Wielką rolę w średniowiecznym Darłowie spełniało bractwo różańcowe oraz bractwo zrzeszające duchownych i ludzi świeckich zwane kalendariami, wzmiankowane w 1490 roku (Heyden 1961: 132). Głównym

celem ich działalności była opieka nad godną oprawą pochówków duchowieństwa.

O znaczeniu kościoła świadczy ofiarność książąt pomorskich, później elektorów brandenburskich, władz miasta, mieszkańców, a także okolicznej szlachty w czasie odbudowy świątyni po kolejnych pożarach. Z kościołem przez wieki związane były gildie rzemieślnicze.

Od 1654 roku fara spełnia nową funkcję. Z chwilą przeniesienia do kościoła pochówków króla Eryka, księżnych Elżbiety i Jadwigi oraz ich uroczystym pogrzebem zorganizowanym przez władze brandenburskie stała się nekropolią książęcą (Tabl. IV: A).

Ważną rolę spełniał także teren wokół kościoła. Pełnił on różnorakie funkcje. Oprócz miejsca modlitwy, obrzędów pogrzebowych, procesji, był miejscem azylu i do 1806 roku miejscem pochówków.

2. Kaplice szpitalne i cmentarne

W Darłowie, podobnie jak w większości średniowiecznych miast, szczególną rolę spełniały zespoły szpitalne przeznaczone dla osób chorych i bezdomnych, a także pielgrzymów. Miały one charakter kościelny, stąd poza pomieszczeniami dla chorych istniały przy nich kaplice obsługiwane przez szpitalnego kapelana i często znajdował się cmentarz.

W Europie i na Pomorzu rozwój tych instytucji nastąpił wraz z rozwijającymi się miastami, a dynamiczniej po wielkiej epidemii zwanej „czarną śmiercią”, która wybuchła w połowie XIV wieku. Szpitale średniowieczne miały służyć do odizolowania chorych w czasie epidemii, ale w większości spełniały funkcje bardziej społeczne niż medyczne. Były przytułkami, w których znajdowano schronienie, wsparcie, pożywienie, opiekę w czasie choroby, ale przede wszystkim opiekę duchową, dostęp do liturgii, a także gwarancję pogrzebu po śmierci. Zazwyczaj były fundowane przez radę miejską, fundacje charytatywne, czasami przez bogatych mieszczan, a wspierane datkami darczyńców. W duchowości tamtych wieków taka fundacja była spełnieniem chrześcijańskiego nakazu miłosierdzia, ale także dobrą transakcją, gdyż chorzy i mieszkańcy przytułków modlili się w intencji donatorów szpitala.

Do końca XIV wieku w obecnych granicach Pomorza powstało 45 kaplic wraz ze szpitalami. Otrzymywały one wezwania św. Ducha, św. Jerzego lub św. Gertrudy. Oczywiście odwoływano się także do innych patronów, jak np. św. Piotra w Pyrzycach. Wybór odpowiedniego świętego zapewniał lepsze wstawiennictwo i wyproszenie w ten sposób potrzebnych łask u Boga.

Szpitala św. Ducha pełniły najczęściej funkcje domów starców, przeznaczone były dla samotnych, ubogich i zniedołężniałych ludzi. Patron miał wspomagać oczyszczenie z grzechów, oświecenie umysłu, a także umacniać w znośności cierpienia. Szpitale pod tym wezwaniem istniały m.in. w: Trzebiatowie (1309), Chojnie (1310), Pyrzycach (1311), Słupsku (1311), Koszalinie (1319), Goleniowie (1334), Dąbiu (1346), Sławnie (1363), Kamieniu Pomorskim (1364), Stargardzie Szczecińskim (1364) i Świdwinie (1391). Łącznie było ich 40 (Wejman 2014: 163).

Najwięcej zespołów szpitalnych przyjęło św. Jerzego za patrona – męczennika, obrońcy chrześcijaństwa. Święty Jerzy jest patronem rycerzy, zakonów rycerskich, rzemieślników wyrabiających broń, jeźdźców, wędrowców, rolników, hodowców bydła i koni, ludzi chorych na dżumę, ukąszonych przez węża, gorączkujących i obrzuconych obelgami. Wierzono, że daje zdrowie, że w jego dniu właściwości lecznicze ma poranna rosa, a nocna kąpiel w rzece leczy choroby i przynosi zdrowie⁴. Kult św. Jerzego pojawił się w XII wieku podczas krucjat i bardzo szybko został rozpowszechniony w Europie. Już w pierwszej ćwierci XIII wieku było około 20 tys. szpitali pod wezwaniem tego świętego (Rosenow 1989: 725), a na Pomorzu pod koniec XIV wieku 70. Były one instytucjami zamkniętymi, przeznaczonymi głównie dla osób chorych na zakaźne choroby. Fundowały je zazwyczaj rady miejskie i one miały nad nimi patronat. Są wzmiankowane m.in. w: Szczecinie (1300), Trzebiatowie (1307), Gryfinie (1322), Gryficach (XIV wiek), Koszalinie (1333), Dąbiu (1346), Sławnie (1350), Stargardzie Szczecińskim (1356), Myśliborzu (Wejman 2014: 163).

W średniowieczu niezwykłym kultem cieszyła się też św. Gertruda z Nivelles, patronka m.in. podróżujących i umierających. W okresie średniowiecza istniały w miastach gildie czy bractwa św. Gertrudy, do których zadań należało m.in. zapewnienie chrześcijańskiego pochówku ludziom zmarłym w trakcie podróży czy skazańcom. Zapewne też z ich inicjatywy erygowano szpitale dla podróżnych, zakładano cmentarze i budowano kaplice cmentarne właśnie pod wezwaniem św. Gertrudy. Obiekty te były wznoszone poza murami miast, przy traktach, w miejscach widocznych, by osoby w czasie wędrówki bez trudu znalazły w nich schronienie. Do końca XIV wieku na Pomorzu istniało 35 kaplic i kościołów p.w. św. Gertrudy, w tym w: Szczecinie (1308), Pyrzycach (1343), Trzebiatowie (1364), Kołobrzegu (1371), Koszalinie (1383) i Gryficach (1388) (Wejman 2014: 163). W XV wieku powstały następne, np. kaplica w Sławnie zbudowana w 1458 roku.

---

⁴ Muzeum Etnograficzne w Krakowie: <http://www.drzeworyty.pl/edukacja-swiete-gerzy-z-klasa.html> [dostęp: 28.08.2019].

Z zachowanych dokumentów i wzmianek historycznych wynika, że w Darłowie działały trzy takie zespoły obsługiwane przez dwie kaplice. Wszystkie były ulokowane poza murami miasta. Kaplica św. Jerzego otoczona niewielkim cmentarzem była związana z dwoma szpitalami – najstarszym św. Jerzego (Jürgena) usytuowanym przed nieistniejącą dzisiaj Bramą Miejską zwaną Wieprzańską, wzmiankowanym w 1396 roku, i szpitalem, a właściwie przytułkiem św. Ducha z początku XV wieku. Przepuszczalnie kaplica obsługiwana była przez duchownego pomocniczego z kościoła farnego. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z XV wieku, następna dotyczy przebudowy około 1500 roku i poświęceniu przez biskupa Martina Karitha 2 listopada 1502 roku (Rosenow 1989: 725).

Kaplica św. Jerzego jest niezwykle skromną, murowaną z cegły, otynkowaną budowlą (Tabl. IV: B). Została założona na planie wydłużonego prostokąta z trójbocznym zamknięciem od strony wschodniej. Jej bryłę wyróżnia bardzo niska, nieznacznie wyciągnięta ponad wysokość kalenicy kaplicy, wieża wbudowana od zachodu w korpus nawy. Ściany zewnętrzne wzmocnione są niskimi, sięgającymi niewiele ponad połowę wysokości ścian przyporami. Salowe wewnątrz przykrywa XIX-wieczny drewniany, dwuspadowy belkowy strop.

Architektura kaplicy p.w. św. Jerzego wskazuje na lokalny warsztat budowlany. W formie nawiązuje do wiejskich XV-wiecznych budowli sakralnych z okolic Darłowa. Sposób przykrycia wieży dwuspadowym dachem o kalenicy równoległej do kalenicy dachu nawy jest analogiczny jak w kościołach w Chudaczewie (Tabl. IV: C), Sławsku, Starym Krakowie czy nieistniejącym kościele w Kosierzewie (zob. Bastowska 2003: 216). Podobieństwo dotyczy także wykroju otworów drzwiowych i uskokowych portali. Wymienione kościoły są datowane na 2. połowę i koniec XV wieku, czyli podobnie jak kaplica św. Jerzego. Właśnie w tym czasie została ukształtowana bryła niezwykle skromnej świątyni. Nie jest ona identyczna jak w przywołanych obiektach. Różni się zdecydowanie niższą wieżą, niskimi jednokondygnacyjnymi przyporami sprawiającymi wrażenie nieukończonych, a także dłuższą, czteroosiową, ale niższą nawą. Jej forma o zredukowanym programie architektonicznym jest zapewne wynikiem możliwości finansowych fundatorów. W takim kształcie kaplica widnieje na mapie Lubinusa i przetrwała do naszych czasów.

Po reformacji „opuszczona i niemal zniszczona” kaplica została odnowiona w latach 1599–1602, głównie ze środków fundatorów (Boehmer 1900: 114). Nowe, szklone w ołoiu okna sfinansowała rada miasta, urzędnicy zamku, rodziny: Lichtevoigt z Darłowa, Podewilsów z Kręgu oraz miejscowe gildie i kilku bogatych mieszczan. W jednym z okien północnych znajdował się witraż z 1603 roku z wyobrażeniem herbu Lorenza

Adebara, radnego, następnie szambelana i burmistrza Darłowa. W tym czasie proboszczem był, powołany w 1600 roku, Johann Titelius, wcześniejszy kantor w Kołobrzegu. W 1623 roku zainstalowano dzwony przeniesione z kaplicy p.w. św. Gertrudy. W 1633 roku dzięki wsparciu rajców miejskich naprawiono dach i pokrycie dachowe, co upamiętnia malowana inskrypcja na wewnętrznej południowej ścianie świątyni (Tabl. IV: D). Nowy ołtarz powstał dopiero w 1674 roku jako darowizna ówczesnego burmistrza – Michaela Hosemanna i jego żony Marii Elisabeth Eichhorn. Oni byli także fundatorami wielu sprzętów liturgicznych (Boehmer 1900: 114).

3. Kościół p.w. św. Gertrudy

Niezwykłe ciekawą, wciąż budzącą zainteresowanie wielu badaczy, średniowieczną budowlą Darłowa jest obecny kościół p.w. św. Gertrudy. Został wzniesiony w stylu gotyckim na fundamencie z nieregularnego kamienia, wymurowany z cegły i oszarpowany uskokowymi przyporami. Powstał na planie centralnym – dwunastoboku złożonego z partii środkowej na rzucie regularnego sześcioboku i dwunastobocznego obejścia. Od strony południowo-zachodniej przylega do niego późniejsza, trapezoidalna zakrystia (Tabl. V: A). Pierwotnie był budowlą dwupoziomową z kryptą, z obejściem nakrytym dachem pulpitem i częścią środkową przykrytą osobnym, wysokim dachem z sygnaturką. Obecnie przykrywa go obszerny, wielopłaszczyznowy dach namiotowy, kryty gontem, „przygniatający” niskie ściany budowli. Jego zwieńczenie stanowi strzelista sygnaturka z wietrznikiem, kulą i krzyżem. Ściany zewnętrzne kościoła są niezwykle skromnie opracowane. Ich powierzchnia przepruta jest trzema ostrołukowymi, profilowanymi portalami i wysoko umieszczonymi oknami (Ryc. 6 i 7). O ile bryła świątyni jest skromnie opracowana, to bogactwem architektonicznych form zaskakuje jej wnętrze. Wysoka część środkowa przykryta sklepieniem gwiazdzystym, wsparta na sześciu filarach, otwiera się do obejścia wysokimi, ostrołukowymi arkadami (Tabl. V: B). Ponad nimi, w górnej partii ścian, w uskokowych otworach znajdują się okna (obecnie zamurowane), które niegdyś bezpośrednio doświetlały świątynię. Powierzchnię ścian pokrywają polichromie ze zrekonstruowaną postacią Madonny z Dzieciątkiem oraz współcześnie wykonanymi przedstawieniami św. Gertrudy i Apostołów na tle wici roślinnej (Tabl. V: C, D). Niższe dwunastoboczne obejście nakryte jest także sklepieniem gwiazdzystym o oryginalnym, niespotykanym rozwiązaniu. Przemiennie występują tu przęsła ośmiopolewe na rzutach prostokątów i sześciopolewe na rzutach trójkątów. Ściany obejścia zdobią od połowy wysokości jednouskokowe wnęki.

Ryc. 6. Kościół św. Gertrudy w Darłowie. Portal wschodni. Fot. K. Kontowski, 2018 rok

Niezwykle skromne źródła dotyczące tego obiektu nie pozwalają na określenie daty i okoliczności jego powstania ani pierwotnej funkcji. Czy powstał jako kaplica szpitalna, kaplica cmentarna czy jako kościół? Skąd wywodzi się jego forma architektoniczna? Nie znamy także fundatora, chociaż wielu badaczy chętnie przypisywało budowę kościoła Erykowi I – królowi Danii, Norwegii i Szwecji, łącząc ten fakt z jego pielgrzymką w 1424 roku do Ziemi Świętej.

Ryc. 7. Kościół św. Gertrudy w Darłowie. Elewacja południowa. Fot. K. Kontowski, 2018 rok

Najstarsza wzmianka o kaplicy św. Gertrudy pochodzi z 1497 roku i dotyczy powodzi, podczas której jeden ze statków wyrzucony przez fale został odnaleziony pod wzgórzem, gdzie później usytuowano kaplicę. Następne źródło to akta wizytacji kościelnej księcia Barnima z 1539 roku, w których wymienia się, że „na św. Gertrudę” przeznaczona była suma 57 florenów i 2 marki (Heyden 1961: 133). Kolejna informacja z roku 1620 dotyczy wpłaty do kasy św. Gertrudy 18 florenów, a dokumenty

z lat: 1676, 1748, 1771–1776 i 1911 zawierają informacje o dochodach wpływających z opłat za miejsca cmentarne, dzierżawę ławek i jałmużnę (Pierzyńska-Jelska 2004: 15). Najstarszy widok kaplicy pochodzi z mapy Pomorza wykonanej przez Lubinusa w 1618 roku. Przypuszcza się, że kaplicę p.w. św. Gertrudy uwieczniono w obrazie retabulum ołtarza głównego znajdującym się w kościele w Cisowie (Ryc. 8).

Ryc. 8. Kościół filialny w Cisowie. Ołtarz główny – fragment retabulum.
Fot. Jadwiga Kowalczyk-Kontowska, 2014 rok

W literaturze dotyczącej czasu powstania, genezy kaplicy św. Gertrudy i jej idei pojawiają się różne stanowiska badaczy. Według Kuglera kaplica nawiązuje do angielskich „Kościółów Świętego Grobu”, wzorowanych na kościele Świętego Grobu w Jerozolimie i na podstawie żeber sklepiennych określa czas jej powstania na XV wiek (Kugler 1840: 104). Ludwig Böttger (1889: 86) datuje budowlę na wiek XIV, a przybudówki na XVII i XVIII wiek. Zdaniem Boehmera (1900: 60) kaplica św. Gertrudy, podobnie jak kościół Najświętszej Marii Panny, wskazuje na XIV-wieczny sposób budowania i przypomina w swojej odrębności budowlę z Bornholmu i ze Szwecji. Georg Dehio (1906) określił czas powstania kaplicy na przełom XIV i XV wieku. Rosenow (1929: 4) twierdził, że kaplica powstała pod wpływem „architektury nordyckiej” i że „nordyckiego pochodzenia”

był również budowniczy, a jej powstanie należy prawdopodobnie przypisać Erykowi. Na nordyckie wpływy w ukształtowaniu kaplicy wskazywał także dr Anklam. Według A. Grzybковского (1973; 1997) wzorów formalnych dla darłowskiej kaplicy należy poszukiwać we wczesnogotyckiej architekturze angielskich zakonów rycerskich, których świątynie miały być naśladownictwem idei Świętego Grobu w Jerozolimie. Wskazuje na analogie z centralnymi budowlami templariuszy w Northampton – przed 1111 rokiem, Cambridge – około lat 1225–1230⁵ i Novum Templum w Londynie z lat 1161–1185, w których zakonnicy nie realizowali idei Świętego Grobu, a tylko adoptowali jego układ przestrzenny do swoich celów. Kościoły te charakteryzowały się wysoką częścią środkową podpartą sześcioma podporami, ale były rozbudowane o jednoprzestrzenny chór. Zatem święte dla chrześcijan budowle Ziemi Świętej stały się wzorem czysto formalnym promieniującym na Europę. Zaistniały także na Pomorzu, a związki architektury Nizy Nadbałtyckiego, od Stargardu po Królewiec, ze sztuką angielską są wykazane w wielu przypadkach. Darłowską kaplicę autor datuje, na podstawie cech stylowych detali architektonicznych, na 2. ćwierć lub połowę XIV wieku. Sugeruje także podobieństwo detalu kaplicy i fary miejskiej (Grzybowski 1997: 96). Inni badacze jako czas powstania kaplicy podają wiek XIV lub pierwszą połowę XV wieku oraz przywołują źródła historyczne z lat 1497, 1539 i 1620.

Jak wspomniałam, układ przestrzenny zastosowany w kaplicy darłowskiej był często spotykany w architekturze średniowiecznej Europy. Wśród odmian centralnych budowli z obejściem występują kaplice oraz kościoły na planie wieloboków i koła. Wymienić tu można XII-wieczne realizacje w Dании, na Bornholmie (Østerlarskirke)⁶ i w Szwecji (Hagby Church), w których część środkowa wsparta jest na czterech filarach. Przykłady XII-wiecznych budowli centralnych znane są także z terenu Niemiec. Interesująca jest tu dwunastoboczna kaplica w Drüggelter w gminie Möhnesee in Sauerland (Nadrenia), przypominająca bryłę kaplicy darłowskiej⁷.

Analogii do kaplicy św. Gertrudy można także upatrywać w dwupoziomowych karnerach. Były to budowle najczęściej centralne, dwukondygnacyjne, o niezależnych wejściach. Dolna kondygnacja stanowiła zawsze ossuarium, gdzie składano kości, a w górnej mieściło się sanktuarium. Budowle te występowały m.in. na terenie Dolnej Austrii, Nadrenii (Bastowska 2000: 37). Pochodną typu karnerów stały się kaplice cmentarne.

⁵ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Round_Church_Cambridge.jpg [dostęp: 28.08.2019].

⁶ <https://hiveminer.com/Tags/osterlars> [dostęp: 28.08.2019].

⁷ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/67/Delecke-DrueggelterKapelle4-Asio.JPG> [dostęp: 28.08.2019].

Genezę darłowskiej kaplicy i jej funkcję w średniowiecznym mieście może przybliżyć postać jej patronki – św. Gertrudy – ksieni w Nivelles, urodzonej w 626 roku w południowym Brabancie. Jej kult w średniowieczu był bardzo rozpowszechniony, gdyż przypisywano jej wiele uzdrowień. We wczesnym oraz w późnym średniowieczu św. Gertruda była szczególnie czczona w Niderlandach oraz w północnych Niemczech jako święta pomagająca w potrzebie. Była patronką wędrowców, rycerstwa, a także ogrodników. Od czasu wielkiej zarazy w latach 1348–1350 była patronką zmarłych. W XIV wieku w Rostoku zbudowano na jej cześć kaplicę, a po przejściu epidemii dżumy w 1468 roku szpital (Pierzyńska-Jelska 2004: 25). W okresie średniowiecza kaplice p.w. św. Gertrudy były powszechne w całych północnych Niemczech. Powstawały na terenach Meklemburgii, Schleswig-Holsteinu, Brandenburgii, Saksonii, na Pomorzu. Pojawiły się również w północnej Europie, czego przykładem może być pochodząca z 2. połowy XV wieku, niezachowana kaplica św. Gertrudy w Visby (Szwecja)⁸.

Do czasów współczesnych, na terenie historycznego Pomorza, zachowały się: (1) dwunastoboczna kaplica św. Gertrudy w Wołogoszczy z 1420 roku, przykryta sklepieniem gwiazdzystym wspartym na jednym, środkowym filarze⁹, (2) ośmioboczna, jednoprzestrzenna kaplica w Koszalinie z 1383 roku¹⁰ oraz (3) kaplica w Darłowie.

Kaplice św. Gertrudy często budowano w obrębie szpitali. Przykładem może być poświęcona tej świętej budowla z 1363 roku w Gdańsku, określana jako „*eccl[es]ia sancte Gertrudis*”, gdzie już przed 1415 rokiem istniała gildia św. Gertrudy. Jej członkowie byli każdorazowo zarządcami fundacji leżącej poza murami miasta. Funkcjonował tam również szpital i cmentarz (Szarszewski, Zagierski 2010: 442).

W Darłowie także istniał szpital św. Gertrudy, wzmiankowany w 1406 roku (Heyden 1961: 133) i można domniemać, że stanowił część fundacji czy zespołu, przy którym funkcjonowała kaplica. Za tą tezę przemawia fakt jej usytuowania poza murami miasta, za Kamienną Bramą, na wyniesieniu, z którego mogła być widoczna nie tylko z drogi lądowej, ale także od strony morza. Z czasem wokół kaplicy powstał cmentarz. Chowano na nim zmarłych z biednych rodzin, służących, bezdomnych, skazańców, a także żołnierzy. Jak pisze Boehmer (1900: 217), jeszcze w XVII wieku cmentarz nie miał ogrodzenia, a jego utrzymaniem zajmowali się chłopci z Żukowa i Ruska. Informacja historyczna o istnieniu na początku XV wieku szpitala może być pomocna w określeniu czasu

⁸ <http://www.guteinfo.com/?id=1723> [dostęp: 28.08.2019].

⁹ <http://www.kirche-wolgast.de/index.php/kirchen/st-gertrud> [dostęp: 28.08.2019].

¹⁰ https://fotopolska.eu/Kaplica_sw._Gertrudy_Koszalin [dostęp: 28.08.2019].

powstania budowli, ale ta unikatowa na terenie Pomorza kaplica wymaga bardziej szczegółowych badań, tym bardziej że niewiele informacji odnosi się do jej późniejszych dziejów.

W okresie reformacji kaplica św. Gertrudy stała się kościołem protestanckim. Potwierdza to informacja o odłączeniu w połowie XVI wieku „skromnego majątku kościoła św. Gertrudy” od majątku parafii mariackiej (Boehmer 1900: 308). Według następnej informacji, zgodnie z rozporządzeniem parafii z 21 lutego 1620 roku, trzech duchowni z kościoła Mariackiego mieli na zmianę głosić niedzielne kazania w kościele św. Gertrudy, za co otrzymywali wynagrodzenie z kasy. Poza tym, według rejestrów prowadzonych od 1592 roku, w obu świątyniach istniała możliwość dziedziczenia wykupionych ław (Boehmer 1900: 305).

Tę historię poświadcza wyposażenie wnętrza. Zachowane zabytki dowodzą, że w wieku XVII i w wiekach następnych patronat nad kościołem św. Gertrudy sprawowało miasto, a uposażały go cechy rzemieślnicze. Przykładami są późnorenesansowe ławy z XVI/XVII wieku z wyobrażeniem ojców kościoła – św. Piotra i św. Pawła oraz reformatorów Lutra i Melanchtona (Tabl. VI: A), ławy zwane „anielskimi” z figurami aniołów trzymających narzędzia Męki Pańskiej, ławy z motywami bukietów kwiatowych, dwie późnorenesansowe empory szewskie z 1655 i 1670 roku z postaciami aniołów, motywami butów i tekstami z Ewangelii św. Mateusza (Tabl. VI: B, C), ława miejska z 1773 roku zdobiona herbami Darłowa oraz cechów kupców i browarników (Tabl. VI: D), a także barokowa empora z 1764 roku.

Niewiele wiadomo o pracach remontowych, jakie przeprowadzano w kościele w ciągu XVI, XVII i XVIII wieku. Przypuszczalnie, po wprowadzeniu protestantyzmu, kaplica św. Gertrudy, podobnie jak kaplica św. Jerzego, uległa zniszczeniu, może nawet w wyniku pożaru, i została odremontowana.

W literaturze dotyczącej historii kościoła św. Gertrudy wymieniany jest pożar świątyni w 1620 roku, w czasie którego miał spłonąć dach (Pierzyńska-Jelska 2004: 15), a na jego miejsce powstać nowy, istniejący do dzisiaj. Ta teza nie potwierdza się jednak w świetle badań dendrochronologicznych przeprowadzonych na elementach więźby dachowej w 1997 roku. Z analizy próbek wynika, że wybrane losowo fragmenty drewna pochodzą z drzew ściętych w 1586 roku, większość w 1587, a także w latach 1588, 1670 i 1671 (Jędryka 1997). Zatem należy sądzić, że kaplica mogła być remontowana około 1588 i 1671 roku. Przypuszczalnie, poza naprawą dachu, przemurowano także ściany zewnętrzne kaplicy. Świadczyć mogą o tym przemieszane wątki ceglane, chaotycznie wmurowane przepalone cegły i zendrówki widoczne w elewacjach, a odsłonięte w cza-

sie remontu przeprowadzonego w 2013 roku. Kolejny remont dachu kościoła przeprowadzono w 1779 roku (*Acta Consistorialia* 1779).

Ze względu na liczne pochówki w kaplicy św. Gertrudy w XVII i XVIII wieku dobudowano do jej bryły dwie kaplice grobowe. Do dzisiaj pozostała tylko jedna, poszerzona i przedłużona w XIX wieku, pełniąca obecnie funkcję zakrystii (Kalicki 2009: 219; Böttger 1889: 89).

W 1860 roku kościół był odnawiany. Pobielono ściany wewnętrzne i całe wnętrze wypełniono nowymi ławkami. W tym samym czasie zainstalowano w kościele organy ufundowane przez radcę handlowego, właściciela floty żeglugowej Edwarda A. Hemptenmachera (Kalicki 2009: 219) (Ryc. 9).

Ryc. 9. Kościół św. Gertrudy w Darłowie. Widok ogólny, ławy. Fot. K. Kontowski, 2018 rok

Na początku XX wieku kościół św. Gertrudy był w złym stanie technicznym i wymagał remontu. Przygotowywano go od 1908 roku, a projekt renowacji i kosztorys sporządził prof. Sackur z Wyższej Szkoły Technicznej w Gdańsku (*Danziger Technische Hochschule*). Ze względu na wysokie koszty prac i niewielkie zasoby finansowe kościoła pozyskano fundusze z subwencji państwowej i prowincjonalnej. Wielu mieszkańców Darłowa także wspierało renowację świątyni przez legaty czy zapisy testamentowe

w zamian za opiekę nad grobami rodziny. Szczególną ofiarnością wykazała się córka E.A. Hemptenmachera – Maria, żona konsula Johna, której dar „umożliwił renowację kościoła”. Zasypano wówczas podziemia (kryptę), obniżono poziom posadzki, wykuto w elewacjach owalne okienka, wymieniono pokrycie dachowe i wyremontowano XVII-wieczną dobudówkę – kaplicę grobową. W trakcie prac malarskich we wnętrzu kościoła odkryto fragmenty starej polichromii, ale ten fakt nie wpłynął na zmianę koncepcji i całe wnętrze zostało pobiałkowane. Wykonano nową polichromię ścienną jako tło dla „Ostatniej Wieczerzy” przedstawionej na ołtarzu. Na emporze zainstalowano nowy, neobarokowy prospekt dla ufundowanych wcześniej organów, wykonany według projektu prof. Sakura i zbudowano nową empore z symbolami czterech ewangelistów. Odrestaurowano również ambonę przeniesioną w 1805 roku z kaplicy zamkowej. Prace wykonywali malarze z pracowni prof. Kutschmana z Berlina. Polegały one na usunięciu warstw farby olejnej, oczyszczeniu złoceń i zabezpieczeniu struktury toczzonego przez owady drewna. Zakonserwowano także 19 epitafiów, które umieszczono na ścianach świątyni. Remont ukończono w 1912 roku (Kalicki 2009: 213–214, 218–219).

Kościół p.w. św. Gertrudy jest wysokiej klasy dziełem architektonicznym i jednym z najciekawszych gotyckich obiektów na terenie Pomorza. W świetle istniejących dokumentów źródłowych, a także na podstawie przeprowadzonej przez badaczy analizy form architektonicznych i czasu występowania na Pomorzu kaplic poświęconych św. Gertrudzie (od 1350 do 1500 roku), można jedynie powtórzyć, że darłowska kaplica, zamieniona w czasie reformacji na kościół, mogła być zrealizowana w końcu XIV wieku lub w 1. połowie XV wieku. Obecnie wraz z kaplicami w Koszalinie i Wołogoszczy stanowi wyjątkową grupę zachowanych budowli centralnych o unikatowych wartościach.

4. Kaplica zamkowa

Omawiając średniowieczne budowle sakralne Darłowa, nie można pominąć kaplicy zamkowej. Pierwszym pomieszczeniem przeznaczonym na cele kultu religijnego dla rodziny książęcej była niewielka, przykryta sklepieniem krzyżowo-żebrowym salka na pierwszym piętrze wieży, nad przejazdem bramnym. Wśród sprzętów liturgicznych kaplicy znajdowała się m.in. złożona monstrancja i lichtarz подарowane przez księcia Eryka, które miał widzieć Thomas Kanzow (2005: 533, 560). Rezydujący na zamku książęta mieli własnego kapelana, ale zdarzało się, że posługę kapłańską spełniał duchowny z kościoła Mariackiego. W końcu

XVI wieku kapelanem zamkowym był Johannes Becke, który wcześniej sprawował urząd pastora w Iwięcinie (Müller 1912: 333).

W czasie remontu skrzydła wschodniego zamku, po pożarze w 1634 roku, kaplicę przeniesiono do większego, obszerniejszego pomieszczenia – dawnej gotyckiej Sali Rycerskiej. Prace rozpoczął książę Bogusław XIV, a po jego śmierci kontynuowała je i ukończyła żona – Elżbieta Holsztyńska. Wnętrze, niegdyś przesklepione, zostało przykryte renesansowym drewnianym, belkowym stropem, dekorowanym scenami Sądu Ostatecznego i przedstawieniami biblijnymi (Wislocki 2005: 163–164). W kaplicy umieszczono manierystyczny srebrny ołtarz wykonany w Augsburgu, będący fundacją księcia Filipa II, następnie Bogusława XIV i Elżbiety (Szymczak 2015: 43–44), manierystyczną ambonę z rozbudowaną dekoracją rzeźbiarsko-malarską o biblijnych treściach (Romanik 2015: 57–73), ławy dla rodziny książęcej, a na ścianach zawieszono portrety Lutra i Melanchtona wykonane przez Lucasa Cranacha (Bruggemann 1784: 819). Kaplica została poświęcona 1 stycznia 1639 roku przez superintendenta (biskupa) Georga Pegelowa pod wezwaniem św. Elżbiety. W tym czasie ustanowiono kapelana zamkowego. Został nim Christian Bilang, dotychczasowy darłowski kantor. Po śmierci w 1653 roku ostatniej rezydentki z książęcej linii Gryfitów – księżnej Elżbiety kaplica wraz z zamkiem przeszła pod władanie Brandenburgii. Zamek utracił charakter rezydencji książęcej, a kaplica jeszcze do 1805 roku służyła mieszkańcom Darłowa. Po jej zamknięciu wyposażenie przeniesiono do innych darłowskich świątyń, w tym najcenniejsze: srebrny ołtarz do kościoła farnego, a ambonę do kościoła św. Gertrudy. Ostatnim pastorem był Christoph Dreist, który swój urząd w kaplicy zamkowej sprawował przez 25 lat.

5. Kościoły nieistniejące

5.1. Kościół p.w. św. Mikołaja

Kościół p.w. św. Mikołaja znamy jedynie z ryciny zamieszczonej na mapie Księstwa Pomorskiego, wykonanej przez Lubinusa. Był on usytuowany poza murami miasta, za Nową Bramą wiodącą w kierunku portu. Świątynia była zbudowana przypuszczalnie na planie prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym z małą sygnaturką po stronie wschodniej. Od zachodu do bryły była dostawiona niska, nakryta ostrosłupowym dachem wieża. Nieznana jest data jego powstania, a pierwsza wzmianka pochodzi z 1491 roku (Heyden 1961: 133; Boehmer 1900: 60). W tym czasie Darłowo, przynależące do Hanzy, przeżywało gospodarczy rozkwit

i przypuszczalnie kościół był ufundowany przez mieszkańców miasta trudniących się handlem morskim i połowem ryb. Został zniszczony przypuszczalnie w czasie wojny trzydziestoletniej.

5.2. Kościół zakonny

Do naszych czasów nie przetrwał także kościół zakonu kartuzów pod wezwaniem św. Krzyża. Klasztor Marienkrone został ufundowany przez księżną Adelajdę, wdowę po Bogusławie V w 1394 roku, ale w Darłowie zakonnicy osiedlili się dopiero w 1407 roku (Boehmer 1900: 54). Kościół został ulokowany na zachód od wytyczonej murami granicy miasta (por. tekst Rączkowski, Małkowski, Wróblewska w tym tomie).

W obrębie otoczonego murem klasztoru, zgodnie z regułą zakonną, musiał znajdować się kościół, refektarz, zabudowania dla mnichów (cele nakryte wspólnym dachem), dom konwersów oraz zabudowania gospodarcze. Darłowska kartuzja według Boehmera (1900: 64) wzniesiona została z kamienia. Były to masywne obiekty przykryte ceramicznymi dachami. Część budynków klasztornych, w tym spichlerz urządzony w obiekcie, który prawdopodobnie w początkowym okresie funkcjonowania klasztoru pełnił funkcję kościoła, spłonęła w 1430 roku, ale do 1436 roku została odbudowana.

Niewiele wiadomo na temat formy i kształtu kościoła, który poświęcono 9 sierpnia 1407 roku. Z przekazów wynika, że materiał na budowę zakonnej świątyni został pozyskany w znacznej części ze Stralsundu (Słabig 2002: 73). Z tego też miasta pochodził budowniczy – Henryk. Nie zachował się opis bryły kościoła, a jedyny, przypuszczalnie umowny, widok znajduje się na mapie Lubinusa. Widnieje na niej świątynia założona najprawdopodobniej na planie prostokąta i przykryta dwuspadowym dachem. Od strony zachodniej miała prostopadłościenną, dość wysoką wieżę. Wiadomo, że już w 1410 roku w klasztorze znajdował się zegar wybijający godziny, co było niezwykle ważne dla mieszkańców miasta, bo odtąd czas człowieka wyznaczał nie tylko rytm natury i kalendarz liturgiczny. Zapewne zegar był zawieszony na kościelnej wieży.

Więcej informacji źródłowych dotyczy wyposażenia wnętrza. Wiadomo, że w kościele znajdowała się kamienna posadzka i liczne ołtarze, obrazy oraz rzeźby. Wymieniane są snycersko opracowane ławy mnichów, obrazy świętych i męczenników: św. św. Barbary i Katarzyny oraz Adoracja Trzech Króli czy połączany obraz Maryji z Dzieciątkiem w srebrnej oprawie.

Wśród drogocennych obiektów wspomina się złożone monstrancje i srebrne relikwiarze, m.in. z relikwiami Marii Magdaleny. Większość

stanowiły fundacje i to nie tylko mieszczan z Darłowa, a także osób z innych miejscowości. Świadczyły one o wielkiej roli, jaką klasztor kartuzów pełnił w średniowiecznej społeczności tego regionu. Obraz Chrystusa i Pieta były ofiarowane przez zegarmistrza Nicolausa Lilienfelda. Ołtarz Apostołów został ufundowany przez panią Wolf z Darłowa, jeden ołtarz św. Gertrudy był darowizną z 1436 roku rajcy Petera Schelle ze Sławna, drugi, tej samej świętej, był darem Waltera Oldacha – skarbnika z Gdańska. Mensy ołtarzowe były przykrywane obrusami z westfalskiego płótna haftowanego jedwabiem lub wyściełane szlachetnymi tkaninami (Boehmer 1900: 54).

Klasztor istniał do czasu wprowadzenia reformacji na Pomorzu. Z przyjęciem przez książąt pomorskich nowych zasad religii, co nastąpiło 13 grudnia 1534 roku w kaplicy św. Ducha w Trzebiatowie, wiąże się likwidacja zakonów, a ich dobra uległy sekularyzacji. Majątek darłowskich kartuzów, w tym wioski Korlino, Łącko i Naćmierz oraz klasztor, przejęła domena książęca, a grunty w Darłowie – rada miejska. Mimo likwidacji mnisi nie zostali usunięci z kartuzji i dalej mogli zamieszkiwać swoje cele. Ostatni zmarł w 1560 roku. Budynki popadały w ruinę i przypuszczalnie, jak kościół, systematycznie były rozbierane na potrzeby miasta, w tym odbudowę kościoła Mariackiego po pożarze w 1624 roku. Zupełnie je rozebrano po wojnie 30-letniej, kiedy Darłowo zubożone okupacją wojsk szwedzkich, zniszczone ogromnymi pożarami wciąż potrzebowało materiału do odbudowy swojej struktury. Pozostałości zabudowy klasztornej mogły istnieć nawet do XIX wieku, ale dzisiaj, kiedy już wszelkie ślady zostały zatarte, trudno odnaleźć świadectwo obecności kartuzów w Darłowie.

6. Świątynie darłowskie w XX wieku

Po zakończeniu II wojny światowej różnie toczyły się losy darłowskich świątyń. Kościół Najświętszej Maryi Panny został przejęty przez katolików 1 września 1945 roku. Od tego czasu posługę w świątyni pełnią duchowni zakonu franciszkańskiego, którzy wykazują niezwykłą troskę i dbałość o stan zarówno architektury, jak i wyposażenia. Wspierają prace badawcze i konserwatorskie, których celem jest przywrócenia historycznych walorów świątyni.

Do 1972 roku w kościele dokonywano tylko bieżących napraw, w tym w 1962 roku przebudowano ołtarz, remontowano więźbę wieży czy uruchomiono nieczynny od czasów wojny zegar. Wyremontowano także zakrystię i „skarbiec” – dawne pomieszczenie biblioteki parafii ewangelic-

kiej. Wymieniono wówczas ceglana podłogę, okna, drzwi, otynkowano i wymalowano wnętrze oraz naprawiono schody. W 1974 roku rozpoczęto poważny remont kościoła, połączony z regotyzacją wnętrza. W projekcie opracowanym przez Huberta Marchlewicza i Zbigniewa Sieńkowskiego zakładano m.in. remont kaplicy południowej i przeniesienie do niej z krypty za prezbiterium sarkofagów książęcych, tworząc w ten sposób mauzoleum książęce. Ponadto zakładano regotyzację prezbiterium, zdjęcie dolnej empyry zachodniej, malowanie kościoła. W trakcie prowadzenia tych prac w prezbiterium odkryto niszę, która służyła do przechowywania Najświętszego Sakramentu Ołtarza, a na sklepieniach XVI-wieczne freski o motywach roślinno-kwiatowych. W kaplicy wschodniej zrekonstruowano kształtki w portalu, przeprowadzono konserwację ambony (1974–1978). Ważnym momentem w powojennej historii świątyni było obniżenie posadzki i odsłonięcie portalu z zakrystii do prezbiterium w 1987 roku, konserwacja witraży w prezbiterium w 1990 roku, wykonana przez Mazurkiewicza oraz wymiana posadzki. W tym czasie w kruchcie odkryto gotyckie okno, liczne wnęki i kości – ślady średniowiecznych pochówków. W latach następnych wymieniono pokrycie dachowe nad prezbiterium, montowano nowo fundowane witraże. Wokół kościoła powstało lapidarium jako ślad dawnego miejsca grzebalnego¹¹.

W gorszej sytuacji był kościół św. Gertrudy. Jeszcze pod koniec II wojny światowej odprawiano w nim nabożeństwa dla polskich robotników przymusowych, a tuż po jej zakończeniu dla pierwszych osadników (Dulewicz 2003: 42). Po utworzeniu parafii w kościele Mariackim kościół p.w. św. Gertrudy został opuszczony i zaczął popadać w ruinę. W 1956 roku odebrano go administracji kościelnej, by z czasem przekształcić w kaplicę cmentarną (Bastowska 2003: 232). Od 1958 roku rozpoczęto remont w zabytkowej kaplicy. Wykonano prace zabezpieczające, naprawiono okna i wmontowano nowe drzwi, ale z uwagi na wysoką rangę kościół wymagał pełnego zakresu prac budowlanych i konserwatorskich. Zostały one przeprowadzone w latach 1960–1961 przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Gdańsku (Pierzyńska-Jelska 2004: 16–17).

W 1989 roku kaplicę zwrócono kościołowi katolickiemu, a parafię erygowano w 1990 roku. Wówczas rozpoczęto remont świątyni. W trakcie prac konserwatorskich w górnych partiach ścian i na sklepieniu zostały odsłonięte fragmenty polichromii. Na ich podstawie zrekonstruowano więc roślinną i wyobrażenie Matki Bożej na tronie (Madonny z Dzieciątkiem). Stały się one także podstawą współczesnych kompozycji z wyobrażeniami

---

¹¹ Kronika kościoła NMP w Darłowie za lata 1945–1991.

apostołów i św. Gertrudy¹². Kolejny remont, który pozwolił na prezentację architektury tego kościoła w jego historycznej formie, przeprowadzono w 2013 roku. Wyremontowano wówczas elewację, zdejmując tynki pochodzące z 1912 roku, naprawiono fundamenty, uzupełniono mury, portale, zabezpieczono powierzchnię gotyckich cegieł oraz naprawiono spoin. Dziś odsłonięte gotyckie elewacje, na których czytelne są przemurowania, zmiany kształtów otworów, nierówności spoin, świadczą o średniowiecznym pochodzeniu świątyni i pięknie gotyckiej architektury.

Kościół p.w. św. Jerzego był czynny do 1945 roku, a po zakończeniu II wojny światowej nie został przekazany administracji Kościoła katolickiego i przez wiele lat nie był używany. W latach 60. XX wieku przez krótki okres służył Kościołowi polskokatolickiemu. Następnie w kościele tym znajdował się magazyn muzealny dla obiektów Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. Na początku lat 80. XX wieku zaplanowano urządzenie w kościele p.w. św. Jerzego ekspozycji muzealnych zabytków darłowskich, bowiem Zamek Książąt Pomorskich, który od czasów przedwojennych jest siedzibą muzeum, był remontowany i muzealia nie mogły być wystawiane. Zatem „Salonem Wystawowym” dla niego stał się kościół. Jego przygotowanie powierzono Pracownikom Konserwacji Zabytków w Szczecinie, prowadzącym prace konserwatorskie w zamku. Wykonano wówczas niezbędne naprawy we wnętrzu, w tym położono nową, istniejącą do dzisiaj posadzkę. Otwarcie pierwszej wystawy zaplanowano na 13 grudnia 1981 roku (!!!). Do 1988 roku, czyli do czasu zakończenia remontu wnętrza zamkowych, w kościele p.w. św. Jerzego zorganizowano jeszcze kilka wystaw, w tym wystawę odebraną z konserwacji zamkowej ambony.

W 1989 roku władze miejskie przekazały kościół Parafii Matki Bożej Częstochowskiej, po czym przystąpiono do remontu. W trakcie prac naprawczych wnętrza odsłonięto na południowej ścianie fresk z inskrypcją z 1633 roku, który odnowiono w 1992 roku. Pierwszą mszę świętą odprawiono 26 listopada 1995 roku. W kościele posługę pełnił franciszkanin, dbając także o stan techniczny kościoła, a ten wciąż wymaga prac konserwatorskich. W 2007 roku przystąpiono do kolejnego remontu. Szczególnie zagrożone były zawilgocone ściany, które osuszono i założono opaskę drenarską. W tych latach wymieniono też pokrycie dachowe.

Podsumowanie

Architektura sakralna w Darłowie spełniała i wciąż spełnia niezwykle ważną rolę w społeczności miejskiej. W ciągu wieków zmieniły się

---

¹² Informacje pozyskane od ówczesnego proboszcza ks. Eugeniusza Gnibby.

funkcje pierwotnych kaplic p.w. św. Jerzego i św. Gertrudy, ale obecnie służą, podobnie jak kościół Mariacki, kultowi religijnemu. Tak jak w średniowieczu poza umożliwieniem uczestnictwa w liturgii czy sakramentach, są one miejscem integracji katolików. Gotyckie świątynie Darłowa stanowią symbol i jednocześnie wykładnię długiej historii miasta. Są świadkami czasów minionych i działalności poprzednich pokoleń, istotnym elementem w określeniu tożsamości i znaczenia miasta.

Bibliografia

Źródła

Kronika kościoła NMP w Darłowie za lata 1945–1991 [archiwum Parafii p.w. Matki Bożej Częstochowskiej w Darłowie].

Acta Consistorialia wegen Reparatur des Kirchendachs auf der Gertrud-Kirche zu Rügenwalde 1779 [Archiwum Państwowe w Koszalinie, sygn. 9175].

Opracowania

BASTOWSKA K. 2000. Architektura sakralna Pomorza Środkowego, [w:] *1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego. Katalog wystawy*, Koszalin: Muzeum w Koszalinie, 26–47.

BASTOWSKA K. 2003. Z dziejów zabytkowych świątyń dawnego województwa koszalińskiego w latach 1945–1989, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. II, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja Dziedzictwo, 197–242.

BOEHMER F. 1900. *Geschichte der Stadt Rügenwalde bis zur Aufhebung der alten Stadtverfassung (1720)*, Stettin: Verlag von Paul Riekammer.

BÖTTGER L. 1889. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Regierungs-Bezirk Köslin*, Bd. 1: *Die Kreise Köslin und Kolberg-Korlin, Belgard und Schlawe*, Stettin: Léon Saunier's Buchhandlung.

DEHIO G. 1906. *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*, Bd. II, Berlin: Deutscher Kunstverlag.

DULEWICZ K. (red.) 2003. *Z pamiętnika pierwszego burmistrza Darłowa – Stanisława Dulewicza*, Darłowo Muzeum – Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

GRZYBKOWSKI A. 1973. Centralne kaplice gotyckie Pomorza Środkowego, [w:] *Sztuka Pomorza Zachodniego*, Z. Świechowski (red.), Warszawa: PWN, 91–138.

GRZYBKOWSKI A. 1997. *Między formą a znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa: DIG.

HEYDEN H. (red.) 1961. *Protokolle der Pommerschen Kirchenvisitationen 1535–1539*, Köln/Graz: Böhlen.

JĘDRYKA W. 1997. Kiedy wzniesiono kaplicę św. Gertrudy, *Echo Darłowa* 8(157): 11.

KANZOW Th. 2005. *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. I, Szczecin: USIH, AP w Szczecinie.

KALICKI J. (red.) 2009. *Kronika Kościoła Mariackiego w Darłowie*, Koszalin: Muzeum w Koszalinie.

- KUGLER F. 1840. *Pommersche Kunstgeschichte: nach den erhaltenen Monumenten dargestellt*. Baltische Studien, Bd. 8,1. Stettin: Gesellschaft für Pommersche Geschichte.
- MROCZKO T., ARSZYŃSKI M., WŁODAREK A. (red.) 1995. *Architektura gotycka w Polsce. Katalog zabytków*, t. 2, Warszawa: IS PAN.
- MÜLLER E. 1912. *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Bd. 2. Stettin: Léon Saunier's Buchhandlung.
- PIERZYŃSKA-JELSKA E. 2004. Późnogotycka kaplica p.w. św. Gertrudy w Darłowie, *Arteria. Rocznik Katedry Sztuki Wydziału Nauczycielskiego* 2: 14–27.
- ROMANIK H. 2015. Próba interpretacji symboliczno-biblijnej zabytkowej ambony z kaplicy zamkowej w Darłowie, [w:] *Darłowskie Zeszyty Naukowe*, t. 11, L. Walkiewicz (red.), Darłowo: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Darłowskiej, 57–74.
- ROSENOW K. 1929. *Das Stadtbild von Rügenwalde. Eine Ergänzung zur Stadtgeschichte*, Rügenwalde: Albert Mewes.
- ROSENOW K. 1989. Die St. Jürgen-Kapelle in Rügenwalde, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (hrsg.), Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 725–726.
- SŁABIG A. 2002. Święta Góra i klasztor Marientron koło Darłowa, [w:] *Sławno i ziemia sławieńska. Historia i kultura*, t. I, W. Łysiak (red.), Poznań: Wydawnictwo Eco, 67–78.
- SPORS J. 1983. *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławieńsko-Słupskiego od XII do początku XIV wieku*, Słupsk: SSK „Pobrzeże”.
- SROKA J. 2000. *Sławno*. Sławno: Sławieński Dom Kultury.
- SZARSZEWSKI A., ZAGIERSKI M. 2010. Powstanie szpitali gdańskich a szpitalnictwo europejskie w średniowieczu, *Forum Medycyny Rodzinnej* 4(6): 438–447.
- SZYMCZAK D. 2015. Srebrny ołtarz darłowski – ocalone dziedzictwo Gryfitów, *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 11: 43–56.
- WEJMAN G.K. 2014. Duchowieństwo diecezjalne i zakonne na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w XIV wieku, *Studia Gnesnensia* 28: 151–185.
- WALKIEWICZ L. 2010. Rola Rady Miejskiej w rozwoju Darłowa od początków XIV wieku. (Na tle dziejów ośrodka miejskiego), *Słupskie Studia Historyczne* 16: 19–49.
- WIŚŁOCKI M. 2005. *Sztuka protestancka na Pomorzu 1535–1684*, Szczecin: Muzeum Narodowe Szczecin.

Kirchen in Rügenwalde. Funktion und Bedeutung der sakralen Architektur im Mittelalter

---

Zusammenfassung

Sakrale Architektur ist eine Einrichtung der Kirche, die das gesellschaftliche, kulturelle und auch wirtschaftliche Leben jeder Ortschaft mitbestimmt, ist aber auch der Ausdruck der Intellektualität der Einwohner. In Rügenwalde entwickelte sie sich im XIV bis XVI Jh., jedoch das größte Aufblühen war im XV Jh. Alle sakrale Bauten entstanden unter dem Einfluss der gotischen

Kunstrichtung, aber präsentierten verschiedene Stilformen. Erfüllten auch verschiedene Funktionen. Die Marienkirche hatte als Pfarrkirche die größte Bedeutung in der Stadt. Die ältesten Erwähnungen, dieses Gotteshaus betreffend, stammen aus 1301, 1317, 1321, aber Dokumente, die diese basilikaähnliche Kirche erwähnen, sind von Ende des XV Jh. Eine große Rolle erfüllte im Mittelalter die nicht mehr bestehende Michaelkirche vor dem Neuen Tor. Rügenwalde gehörte zur Hanse und weil der hl. Michael der Patron der Seeleute war, spielte die Kirche eine große Rolle, erwähnt 1491.

So wie in vielen anderen mittelalterlichen Städten befanden sich in Rügenwalde Hospitalobjekte für Pilger, Kranke und Obdachlose; meistens hinter den Stadtmauern. In Rügenwalde war vor dem Wippertor das Georgspital situiert, schon 1396 erwähnt; so wie das Heiliggeistheim für alte und sieche Menschen. Die Jürgenkapelle mit ihrer strengen massiven Form (15. Jh.), wurde um 1500 umgebaut und 1502 eingeweiht.

1406 wurde noch das Gertrudhospital erwähnt, wahrscheinlich befand es sich in der Nähe des Friedhofes, und die außergewöhnliche Gertrudkapelle mit architektonisch seltener Bauform auf einem zwölfseitigen Grundriss. Erbaut wurde sie hinter dem Steintor, erwähnt zum ersten Mal 1497. Die genaue Bauzeit und der Name des Stifters sind bis heute unbekannt, jedoch Bauform und erhaltene Analogie deuten auf die erste Hälfte des XV Jh. (Kapelle in Köslin – 1382, Wolgast – 1420).

Wichtig für das mittelalterliche Leben in der Stadt war das Kartäuser Kloster „Dominus Corone Mariae“ (Marienkron) mit seiner architektonischen Landschaft. Die Klosterkirche, die die Stadt überragte, wurde nach dem 30 jährigen Krieg abgerissen.

Das Leben der Bewohner in der mittelalterlichen Stadt Rügenwalde war mit fünf sakralen Bauten verbunden. Die Schlossbewohner besaßen ihre eigene Kapelle.

TABLICA I

Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie:
A – widok ogólny od strony południowo-wschodniej. Fot. K. Kontowski, 2012 rok;
B – kaplica północna przy wieży, widok od strony północnej.
Fot. J. Kowalczyk-Kontowska, 2012 rok

TABLICA II

Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie:
A – zakrystia, widok od strony północno-wschodniej; B – portal południowy;
C – sklepienia nawy głównej; D – sklepienia nawy południowej.
Fot. K. Kontowski (A), J.J. Kowalczyk-Kontowska (B, C, D), 2012 rok

TABLICA III

Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie – obraz Hausmanna
„Chrystus ucinający burzę”. Fot. K. Kontowski, 2012 rok

TABLICA IV

A – Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Darłowie; B – Kościół p.w. św. Jerzego w Darłowie widok od strony południowej; C – Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Chudaczewie; D – Kościół Św. Jerzego malowana inskrypcja fundacyjna 1633. Fot. J. Kowalczyk-Kontowska, 2012 rok (A), K. Kontowski, 2018 rok (B, D), [https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Chudaczewo_\(C\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Chudaczewo_(C))

TABLICA V

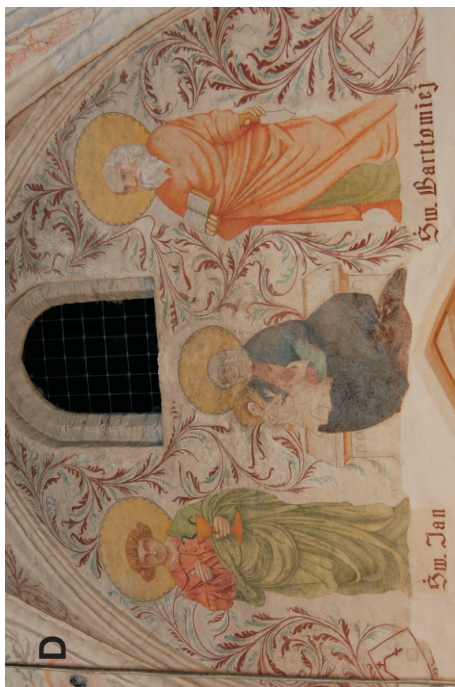
A

B

C

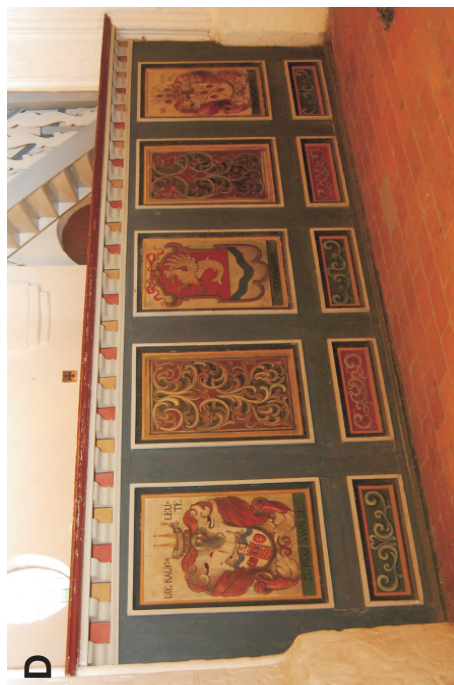

D

Kościół św. Gertrudy w Darłowie: A – widok od strony południowej; B – sklepienie; C, D – polichromia nawy głównej.
Fot. K. Kontowski – A (2018 rok), B, C, D (2013 rok)

TABLICA VI

Kościół św. Gertrudy w Darłowie: A – późnorenesansowe ławy z XVI/XVII wieku; B, C – emporya cechu szewców z 1655 roku;

D – ławy cechów kupców i browarników. Foto. K. Kontowski 2018 rok

Fundacja „Dziedzictwo” powstała w 1991 roku w Sławnie. Jej celem jest szeroko rozumiana ochrona zabytków archeologicznych ziemi sławieńskiej, a także ochrona krajobrazu kulturowego, którego częścią jest dziedzictwo archeologiczne. Działalność Fundacji polega na finansowaniu i organizacyjnym wspieraniu badań naukowych, publikowaniu i upowszechnianiu wyników tych badań, wspomaganiu działalności konserwatorskiej, współpracy z władzami lokalnymi w aktywnej ochronie dziedzictwa kulturowego i włączaniu go w życie społeczne mieszkańców, prowadzeniu działalności popularyzującej zabytki i krajobraz kulturowy oraz uczestnictwo w procesie wychowania dzieci i młodzieży z położeniem nacisku na kształtowanie świadomości historycznej i szacunku dla świadectw przeszłości.

Od 2002 roku Fundacja wydaje serię pn. „Historia i kultura ziemi sławieńskiej” podejmującą problematykę procesów historycznych, kulturowych i przyrodniczych kształtujących przeszłe i współczesne oblicze ziemi sławieńskiej. Wszystkie publikacje Fundacji Dziedzictwo dostępne są na stronie: www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

* * *

Fundacja „Dziedzictwo”
ul. Mielczarskiego 7/5, 76-100 Sławno
www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

ISBN: 978-83-947670-7-5

